

Проф. др Тодор И. Подгорац

**МЕСТО ФИЛОЗОФИЈЕ ПРАВА МЕЂУ ПРАВНИМ НАУКАМА
У СХВАТАЊУ Л. ПЕТРАЖИЦКОГ**

У сва три периода свог стваралаштва: немачком, петербуршком и варшавском, Л. Петражицки је дотицао питање филозофије права, у мањој или већој мери, у склопу разматрања ових или оних проблема. Истина, три његова дела у самом наслову садрже именицу *филозофија*, одн. придев *филозофски*. То су *Очерки философии права*, Выпуск первый, Основы психологической теории права, Обзор и критика современных воззрений на существо права, С.-Петербург 1990; друга два: *О философии* и *Szkice filozoficzne*, т. I су посмртно издата — из рукописа аутора издао их је Ј. Финкелкраут (касније Лицки) у оквиру *Друштва им. Леона Петражицког* (Warszawa 1939). Помињемо их дословце будући да су данас тешко доступне нашем читаоцу. Оно прво, као за нас најинтересантније, *Цртице филозофије права*, које представљају преглед и критику тада (и још увек) важећих погледа на суштину права и на тој критици развијану психолошку теорију права, како у поднаслову и стоји, по свом наслову није противно руској и пољској традицији у називима: *енциклопедија права*, или *увод у правне науке*, или *теорија пра-*

ва, или *филозофија права* и сл.¹ Па ипак, назив Петражицког Црнице *филозофије права* амбициознији је од наведених назива (понеки пут као синонимâ): психолошкој (тачније, искусствено-психолошкој) теорији права, коју је даље развио и потпуно уобличио у делу *Теорија права и государства в связи с теорией правственности*, т. I и II, С.-Петербург 1907, требало је додати науку политике права, па их скупа, као што ће се ниже видети, назвати *филозофија права*. У предговору *Црница филозофије права* он је већ рекао: „Под филозофијом права подразумевамо учење о праву како с теоретске тако и с политичке тачке гледишта, другим речима, науку, која садржи у себи: 1) теорију, 2) политику права“. На ово упућује и *Свеска прва* испод наслова *Црнице филозофије права*. Очигледно, *Свеска друга* је била резервисана за продубљену науку политике права, чије је обресе већ био дао у радовима на немачком језику (*Die Fruchtvetheilung* са три специјална и самостална истраживања, Берлин, 1892. *Die Lehre vom Einkommen*, Берлин, т. I, 1893, т. II 1895) и тексту

¹ Наводимо познате нам радове са овим или сличним називима: у руској књижевности —

К. Неволин: *Энциклопедия законоведения* (аутор ју је, као професор на Катедри правне енциклопедије универзитета Св. Владимир у Кијеву, издао 1839—1840; састављено из општег и посебног дела, ово дело, у ствари, садржи мали филозофски увод, историју филозофије правништва и историју позитивног правништва), Н. К. Ренненкампф: *Очерки юридической энциклопедии*, Киев 1868 (Издание второе, исправленное и дополненное 1880; од 1879. под називом *Юридическая энциклопедия*), М. Н. Капустин: *Теория права, или Юридическая догматика*, Москва 1868, П. Карасевич: *Энциклопедия права*, Курс лекций, Вып. I, Ярославль 1872 (само увод, „Временик Демидовскога Юридического Лицея“, јанварь), П. Делярсов: *Очерки по энциклопедии права*, С.-Петербург 1878, Н. Зверев: *Энциклопедия права в ряду юридических наук*, „Юридический Вестник“, бр. 1/1880 (превод на српски у прва два броја „Бранича“ за 1889), Н. Н. Коркунов: *Лекции по общей теории права*, С.-Петербург 1888 (и многа поновљена издања, и на страним језицима), Б. Чичерин: *Философия права*, Москва 1990 (ово дело има четири књиге — дела: личност и друштво, право, морал и људске заједнице);

у пољској правној књижевности —

Ks. F. K. Szaniawski: *Wiedomości początkowe w nauce prawa* (у овом раду, издатом 1817. учени професор Варшавског универзитета је први одељак посветио општим размишљањима о праву), J. Ołdakowski: *O prawie przurodzonym i filozofii prawa*, 1822, J. Kłodzinski: *Encyklopedia i metodologia obejmująca ogólny zarys nauk i wiadomości prawnych*, Warszawa 1842 (аутор узима у обзир природно право, историју права и догматичка уопштавања), L. Jakubowski: *Pierworys prawa, czyli encyklopedia prawoznawstwa*, Petersburg 1860 (рад посвећен филозофским проблемима права), F. Kasperek: *Zadanie filozofii prawa i jej stanowisko w dziedzinie nauk prawnych* (у овом раду из 1887. аутор, супротно А. Меркелу, под чијим је утицајем био у погледу стварања општих појмова на основи догматике, убраја у филозофију права и питања политике права), Sz. Rundstein: *Zadania ogólnej teorii prawa*, Gazeta Sądowa Warsz., бр. 17—20/1899.

Дисциплине под горе истакнутим називима су се појавиле као потреба уопштавања знања о праву и зато се садржај у њима, без обзира

на руском *Предисловие к сочинению „О распределении доходов“ и введение в науку политики права*, „Киевск. Унив. Известия“, бр. 8 и 10/1896. и бр. 9/1897. Од ове намере свакако га је одвукло даље и продубљеније искуствено-психолошко изучавање права као основа за науку правне (законодавне) политике, изложено у два тома поменуте његове *Теорије права и државе у вези с теоријом морала*. Да га ова мисао ипак није напустила ни за трен, посебно се види по сажетом и језгровитом *Предговору* његовог *Увода у изучавање права и морала (Введение в изучение права и нравственности, Эмоциональная психология, С.-Петербург 1905)*, дела које садржи методолошке основе теорије права и психолошке основе теорије морала и права. Психолошке основе говоре о потреби реформисања психологије које је Петражицки сам и извршио, а оне прве (методолошке) — о образовању класних појмова и критеријумима правилности теоретских појмова и судова и методама образовања адекватних теорија, којима морају уступити место тзв. хроне (храмајуће) и тзв. скачуће

на ступањ овог уопштавања, на одређени начин, прешитао (понекад, у погледу обраде одговарајућих питања, и поистовећивао). Пре више од сто година Коркунов је писао (Оп. цит., према издању из 1904, стр. 7): „И заиста, упоредо са специјалним правним наукама постоји одавно тежња да се створи наука, која би давала целовито знање о праву. Таква је, пре свега, енциклопедија права: она иде првим од горе означених путева ка уопштавању знања, брине о ширењу количине знања, о сједињавању свег фактичког материјала у једном општем систему. Филозофија права, напротив, тежи да дедуктивно изгради учење о праву, учење нужно целовито по самом свом извору. На крају, општа теорија права, која се појављује на наше очи, ставља себи као задатак да изуче општа начела права из емпиријског материјала скупљеног од стране специјалних правних наука. — Енциклопедија права и филозофија права укључују се обично и у број предмета, који се предају на правним факултетима. У Немачкој оне се предају обе. У Енглеској и Француској само филозофија права. У нас сада само енциклопедија. Али раније, пре универзитетске уредбе, 1835. године, обрнуто, било је уобичајено предавање само филозофије права, тако да је енциклопедија заменила у нас филозофију“. Овај аутор у истој књизи расправља понаособ и о енциклопедији права, и о филозофији права и о (општој) теорији права (вид. о томе још — Н. Зверев: Оп. цит., Б. И. Лебедев: *Общая теория права*, С.-Петербург, 1903, Семейный университет Ф. С. Комарскаго, А. Рождественский: *Основы общей теории права*, Курс лекций, читанных на Вы ших Женских Юридических Курсах в Москве, Москва 1912, Ј. В. Михайловский: *Очерки философии права*, Том I, Томск 1914, Е. Јагга: *Ogólna teoria prawa*, Warszawa 1920, Ф. Тарановски: *Энциклопедија права*, Београд 1923, Г. Ф. Сершеневич: *Общая теория права*, Рига 1924). — Не улазећи овде у разлике у схватањима, репримо само: по нашем мишљењу, ако енциклопедија права по свом сдржју (опште учење о праву) и може да се поистовети са теоријом права (енциклопедија права у другом значењу — као претлед правних наука може да постоји као предмет на нематичним, неправним факултетима), онда филозофија права, у сваком случају, мора да пружи нешто више, као што ће се видети код Петражицког. Узред буди речено, Лифшицу није ништа сметало да 1908, на основи дела Петражицког, и свакако уз његову сагласност, напише репетиторијум из енциклопедије права (вид. А. С. Лифшиц: *Краткий курс по энциклопедии права*, По произведениям проф. Л. И. Петражицкаго, С.-Петербург 1988).

теорије. У области права — укратко и просто речено — важећа теорија права, истовремено хрома — храмајућа (јер обухвата само правила понашања санкционисана од стране државе) и скачућа (јер „скаче“ са овако одређених правних правила на правила међународног права, несанкционисана од стране државе), мора бити замењена адекватном теоријом права, која ће обухватити не само право у тзв. правном (јуридичком) значењу те речи, него целокупно право. „Нема уопште основа“ — говорио је Петражицки — „сматрати општенородну употребу речи „право“ нечим погрешним, неправилним“.² Колико је он био обузет науком политике права, види се и по његовом раду *К вопросу о социальном идеале и возрождении естественного права* („Юридический вестник, Книга II, Москва, 1913“).³ „Задатак, који сам себи поставио и над којим сам радио више од 20 година и настављам да радим „над којом радио више од 20 лет и продолжаю работатъ“) — писао је он ту — „састоји се уобразлагању могућности и научној припреми изграђивања“ такве науке.

Класификацијом правних наука на основи логичких елемената, Петражицки се бавио у петербуршком и, посебно, варшавском периоду свог стваралаштва. На основу текста у другом издању његове *Теорије права и државе у вези с теоријом морала* (1910), у оквиру одељка *Подела права на приватно и јавно*, који недостаје у првом издању ове књиге (1907), утврђује се пет класа наука о праву:

1. теорија права и потчињене јој теорије подврста права,
2. описноправне науке,
3. историјскоправне науке,
4. догматичкоправне науке,
5. општа политика права и посебне политике права.

Прве три су теоретске, а друге две — практичке правне науке (описноправне и историјскоправне науке су индивидуално-теоретске; догматичкоправне науке су нормативне, тј. јуриспруденција у ужем смислу, а општа политика права и посебне политике права, које се равнају према гранама права, су телеолошке). Дакле, за Петражицког највиша подела правних наука (као и наука уопште), је подела на теоретске и практичке (теоретски судови су објективна констатација онога што јесте или што се дешава, а практички — указују на оно што се жели, што треба да буде), а не подела на приватно и јавно право, од које је, на пример, полазио Х. Дернбург, код кога је Петражицки

² Л. И. Петражицкий: *Введение в изучение права и нравственности* . . ., стр. 47.

³ Интересантно је рећи да је овај доста велики чланак (преко 50 страница текста) требало да буде део дела, замишљеног под називом: *О разним исправкама социјалног идеализма и „препороду природног права“*.

такође учио (за време својих постдипломских студија у Немачкој).⁴

У односу на филозофију која уједињује, сједињује две, саме по себи, битно различите дисциплине: теоретску и практичну филозофију, што има разумног основа, и која се показује као сложена дисциплина; највише теорија (теорија суштог уопште) + највиша телеологија (телеолошка дисциплина о највишем циљу, о смислу постојања и одговарајућим највишим начелима понашања), или *philosophia = summa theoria + summa teleologia*. У односу, дакле, на ову, у систему наука о праву Петражицког, филозофија права је: сложена дисциплина = највиша теорија права + највиша телеологија, највиша политика права, или *philosophia juris = summa theoria + summa teleologia (politica) juris*.⁵

Класификација правних наука, извршена на основу реформисане логике (и ту је притекао у помоћ сâм себи!) и дата у посмртно издатој књизи *Nowe podstawy logiki i klasyfikacja umiejtnosci* (из рукописа аутора издао ју је Ј. Финкелкраут, у оквиру Друштва им. Леона Петражицког, Warszawa 1939), унеколико је друкчија од малопређашње; уместо пет, сада их је осам:

1. класне — теорија права,
2. описне или инспективне (*описна наука о праву*);
3. историјске, ретроспективне (*историја права*),
4. прогностичке, проспективне (*правне прогнозе*),
5. критика права,
6. телеолошке (*политика права*),
7. позитивне, догматске (*догматика права*) и
8. позитивне, интуитивне правне науке.

Као што се види, раније утврђеним правним наукама додате су још две — *правне прогнозе* и *критика права* и, као по-

⁴ „Гледиште на поделу права на приватно и јавно“ — каже Петражицки — „као на врховну поделу и основу за врховну поделу наука о праву, објашњава се: 1) нерасветљеношћу природе права уопште и састава и природе оног права (у смислу јуридикке употребе речи), које засада чини једини предмет изучавања од стране лостојећих пр. дисциплина, и с овим везаним одсуством поделе права на интуитивно и позитивно и на официјелно и неофицијелно, 2) одсуством одговарајуће класификације наука уопште и правних наука посебно и ... хипертрофијом догматике, која испуњава видокруг правника и која принуђава да се губе из вида разне могуће и жељене науке о праву са сасвим другим карактером и садржајем, с другим појмовима, класификацијама итд.“ (Л. И. Петражицкий: *Теория права и государства в связи с теорией нравственности*, Издание второе, исправленное и дополненное, Том II, С.-Петербург 1910, стр. 649). — О подели наука према подели права на приватно и јавно, у руској правној књижевности вид. Н. К. Ренненкампф: *Очерки юридической энциклопедии*, Издание второе, исправленное и дополненное, Киев 1880, стр. 266 и сл. (унеколико друкчије у новом издању ове књиге — *Юридическая энциклопедия*, Киев 1889, стр. 263 и сл.).

⁵ Вид. Л. И. Петражицкий: *Введение в изучение права и нравственности...*, стр. 97, белешка; *Теория права и государства в связи с теорией нравственности*, Издание второе..., Том II, стр. 648.

себна, издвојена наука интуитивног права. Без обзира на ауторову доследност у закључивању, чини се да нема оправдања за самосталност *правних прогноза и критике права* — оне би се могле укључити у политику права као посебну правну науку, која се бави питањима *de lege ferenda* и као таква обухвата предвиђање, које, са своје стране, почива на оцени и критици обвезујућег права. Али, оваква тврдња указује на релативност чистоте сваке од ове три науке. У моделу Петражицког, *правне прогнозе* су теоретске — некласне (конкретно-индивидуалне), а *критика права и политика права* — практичке правне науке. Сумњу могу изазвати и описноправне науке, описне или инспективне (*описна наука о праву*) и непозитивне, *интуитивне* правне науке. Међутим, једно је традиционална терминологија, која полази од поделе правних наука извршене према подели рада у овој области, а друго — идеални модел Петражицког, који почива на класификацији судова. Овај аутор је указивао на то да може постојати *описна наука о праву* као некласна (конкретно-индивидуална), теоретска правна наука која се бави описом одређених правних појава, на пример, обичајног наследног права. Такође нам се чини логичним издвајање непозитивних, *интуитивних* правних наука као једне врсте нормативних практичких правних наука (уз позитивне, догматске — *догматику права*).

Петражицки је тврдио да политика права, као наука која обухвата област права с гледишта шта треба да буде (на супрот науци позитивног права као науци шта је било и јесте у области права), није нов изум; постојала је још много раније — у виду природноправних учења током историје (наука природног права). Поред истицања да је назив *наука природног права* стварно боље заменити називом *наука политике права*, рецимо још и то да је Петражицки, на почетку своје научне каријере, такође истицао да се уместо политике права може користити назив филозофије права и да овом називу треба дати предност, „зато што он врло успешно указује на неопходност дубоког, јединственог и свестраног схватања права и сагласности овог схватања с основним подацима нашег знања и погледа на свет уопште, тј. филозофије у општем смислу.“⁶ Ауторово допуштање могућности да се политика права поистовети с филозофијом права, није одобравао Габријел Феликсович Шершењевич, познати руски цивилиста и теоретичар права (по националности Пољак, као и Пе-

⁶ Л. И. Петражицкий: *Предисловие к сочинению „О распределении доходов“ и введение в науку политик права...*, стр. XXXIV,

тражицки).⁷ Малочас дословце наведене речи нису се случајно измакле Петражицком. Може се сматрати да се политика права подударна с филозофијом права, али само у том смислу да ова прва није могућа без једне адекватне теорије права. Зато, пуне истине ради, цитирано место треба узети у ширем контексту самог извора и, поготову, у контексту његових каснијих радова.

Будући да филозофија права у систему правних наука Петражицког представља суму теорије права и политике права, рецимо још само реч-две о овим двома наукама онако како их разуме сâм аутор.

Његова теорија права — слободни смо да закључимо — није општи део догматике права који се традиционално назива различитим именима: *енциклопедија права*, или *увод у правне науке*, или *теорија права* и сл. Официјелно позитивно право само је један део (микроскопска величина, како је Петражицки волео да каже) шире класе појаве под називом *право*. Теорија права, методолошки правилна и адекватна, мора истраживати право у целости, правне појаве у читавом њиховом богатству и разноврсности.⁸ Хоризонти права су знатно шири од оног на који указује значење речи *право* у професионалној употреби. Уз официјелно право, које подлеже примени и подршци од стране државне власти, постоји и неофицијелно, које, иако лишено таквог значења, такође дејствује као право; уз позитивно право, са нормативним фактима у његовом саставу, постоји и интуитивно право индивидуа, сваке понаособ, и неколико индивидуа за-

⁷ Вид. Г. Шершеневич: Рецензија на књигу Петражицког *Вопли fides* в гражд. праве. *Права добросовестнаго владельца на доходы* с точек зрения догмы и политики гражданскаго права. Приложения: I. Модные лозунги юриспруденции, II. Обязанности юриспруденции в России, С.-Петербург 1897 (Издание второе, дополненное и исправленное, без приложения), Литературное обозрение, повезано уз примерак ове књиге, сигн. С Е59 Zakład prawa cywilnego Univ. Warszawskiego, стр. 287—288. О филозофији права у схватању Шершеневича, вид. његову књигу: *История философии права*, второе издание, С.-Петербург, 1907, Введение.

⁸ Уп. Cz. Martyniak: *Problem filozofii prawa, Filozofia prawa, jej przedmiot, metoda i podział*, Lublin 1949, стр. 26. „У свакој држави“ — каже Ч. Мартињак — „сем права од власти официјелно признатог за обвезујуће, постоји читаво мноштво правили норми понашања, које регулишу најразнородније људске односе и које се одликује истим цртама које има официјелно право, сем очигледно једне формалне црте: признања од државне власти“.

једно (на пример, интуитивно право датог слоја, дате класе, дате породице, дечје, женско, мушко интуитивно право итд.).⁹

Велики је значај свих ових права. Нико, на пример, не може порећи значај интуитивног права судије, његове интуитивне правне свести или, ако се хоће, његових субјективних правних погледа при попуњавању празнина у официјелном позитивном праву.¹⁰ Примена права није само логички процес закључивања на основу велике и мале премисе; увек је то и ствар процењивања. У том деликатном послу одређену улогу сигурно игра личност примењивача права са својим знањима, животним и професионалним искуством. Теорија права која изучава свеколико право, а не само важеће официјелно право, помоћи ће судији не само да лакше констатује празнине у закону, него и да их лакше попуњава.¹¹ Рецимо још и ово: само се признањем постојања интуитивног права може објаснити правда с реалне и пројекционе тачке гледишта; природа, тзв. природног права, раније филозофије права, је интуитивно-правна, са разним другим елементима — законодавно-политичким, моралним, естетичким и (нешто друкчије схваћеним) позитивно-правним; револуција у друштву се показује као сукоб интуитивног и позитивног права.

Иако је Петражицки сматрао да је стварање науке политике права дело колективног рада у будућности, он је — у то нема

⁹ О овоме и, посебно, о односу интуитивног и позитивног права вид. на рад *Теорија права Л. Петражицког* (Видови и подврсте права), Крагујевац 1981. — Наведимо да у овом односу посебан значај имају следећи ставови: о повећавању сфере интуитивног права у његовој комплементарној функцији по мери оплемењивања и социјализације човечје психе; о ширењу сфере одлучујућег значаја интуитивног права при раз/решавању конфликта између интуитивног и позитивног права, по мери раста културе; о вршењу притиска (од стране) интуитивног права као резултанти, праву који се у више или мање значајном степену одређује притиском интуитивног права лица која одлучују (довести у везу са ставом о претварању интуитивно-правних судова, под утицајем позитив(из)ационе тенденције права, у позитивно-правне); о разумном и практичном позитивном праву као драгоцену школи и неразумном и опаком позитивном праву као извору тровања и кварења интуитивне императивно-атрибутивне етике [довести у везу са ставом о добрим странама и недостацима законодавства (при разумном, просвећеном и умешном коришћењу и при неразумном коришћењу), као и да је оно оруђе не само непосредног стварања права, него и управљања разним потчињеним центрима производње права]; о способности позитивног права да модификује интуитивно.

¹⁰ Петербуршки, одн. петроградски професор кривичар П. И. Љублински, исписник Петражицког, и свакако под његовим утицајем, писао је да су „субјективни правни погледи судије (његово „интуитивно право“) одлучујући при примени права“; и на другом месту: „Ако *ratio legis* одговара интуитивној правној свести судије, о последњи лако може да попуни празнину права ширењем по аналогiji или путем конструкције решења, које се садржи у закону“ (П. И. Љублински: *Техника, толокванце и казуистика Уголовног кодекса*, Петроград 1917, стр. 144, 203).

¹¹ Уп. П. И. Љублинский: Оп. цит., стр. 192, 196. И овај аутор, у контексту правних празнина, војује за теорију права „која на правни живот гледа широким погледом истраживача, а не кроз уско стакленце официјелног права“ (подвукао Т. П.).

никакве сумње — учинио много за њено заснивање и изграђивање. Најкраће речено, из анализе веома богате и изнијансиране мисли аутора о питањима те науке, произилази да њена композиција, архитектоника нужно садржи три дела: I — *учење о суштини и крајњем идеалу права*, II — *правну психологију* и III — *методологију политике права*. Други део — *правна психологија* даље се дели на: а) *учење о мотивима*, б) *правну педагогику* и ц) *учење о законима кристализације достигнутих успеха друштвене педагогике у објективна гледишта, принципе и уставне, у законе друштвеног начина живота*. Не расправљајући ни о једном од ових делова,¹² рецимо само да је највише добро коме треба тежити у области политике уопште и политике права посебно, по мишљењу Петражицког, „морални развитак човека, достизање високе разумне етике у човечанству, а наиме идеала љубави“.¹³ Хуманиста, алтруиста и космополита, какав је, без сумње био, Петражицки се својом вером у све боље право, у све бољег човека и друштво показао као велики идеалиста. То, међутим, никако не значи да не треба наставити истраживања у правцу који је тако јасно одредио, како у теорији права, тако и у политици права, одн., скупно узев, у филозофији права.

У тежњи да правне појаве сазна у њиховој најдубљој суштини, Петражицки је истраживао право као психичку појаву или, ако се хоће, и психичку раван права, не занемарујући остале равни. Чинио је то на блистав и префињен начин, да би м уу томе могли озавидети и најистакнутији правни мислиоци. Да би своје схватање о праву што боље засновао, он је вршио истраживања и у другим научним областима: економији, психологији, логици, социологији и др. Ова истраживања су и сама по себи, а не само у вези са правним наукама, интересантна и подстицајна.

Петражицијанска мисао је праћена — мора се на то упозорити да би се отклонио могући неспоразум — својеврсном терминологијом, која се у много чему разликује од одомаћене, везане за позитивно право у уобичајеном значењу то израза. То може бити и прва озбиљна тешкоћа при упознавању ове мисли у целини и детаљима. Ова тешкоћа је утолико већа уколико је истраживач оптерећенији традиционалном правном терминологијом и уколико је нетолерантнији према новинама. Овим се не жели рећи да је дело Петражицког, у целини — филозофско-правно, згодно за почетнике; не, није згодно, јер је, као резултат интеграције разних наука, веома сложено, па подразумева одговарајућу припрему и овладавање основним правним и другим знањима. Да би се оно освојило и усвојило потребан је изу-

¹² Учинили смо то у раду *Правна политика Л. Петражицког* на основи искуствено-психолошког изучавања права, Београд, 1983.

¹³ Л. Петражицкий: *Предсловие к сочинению „О распределении доходов“ и введение в науку политики права...*, стр. XI.

зетан напор и упорност; на том, нимало лакоm путу, не треба поклекнути; напротив, тим необичним књигама треба се више пута враћати: пред вама је рурдник интересантних и драгоцених мисли које вреди откривати и даље развијати.

Todor I. Podgorac, professor, Ph. D.

THE PLACE OF LAW PHILOSOPHY AMONG THE LAW SCIENCES ACCORDING TO L. PETRAŽICKI

Summary

In L. Petražicki's understanding of law, the horizons of law are considerable broader than the one which shows the meaning of the word *law* in professional use (together with the official there is also nonofficial law, together with the positive there is also intuitive law). For him the classification of law into private and public is not the supreme classification or the ground for the supreme classification of law sciences. He made the classification of law sciences on the ground of logical elements — in Peterbourh period on the basis of the classification of attitudes and then five classes of law sciences are determined: 1. *Theory of law and theories of law subgroups subordinated to it*, 2. *Descriptive law sciences*, 3. *Historical law sciences*, 4. *Dogmatic law sciences*, 5. *General politics of law and particular politics of law*; the classification of law sciences, made on the basis of reformed logic, during the Warsaw period, is somewhat different from the first; instead of five, now we have eight of them: previously established law sciences have been added two more — *law prognosis and critics of law*, and-as an especial and separate — *science of intuitive law*. Disregarding Petražicki's consistency in making conclusions, it seems that in his ideal model of law sciences there is no justification for an independence of law prognosis and critics of law, as a separate science of law which deals with the problems of *de ledge ferenda* and, in connection with it, include three parts: I *research on the essence and the outermost ideal of the law*; II *law psychology* and III *methodology*.

In relation to the philosophy which unifies two very different disciplines: theoretical and practical philosophy, that has a reasonable ground and appears to be a very complex discipline, the highest theory (the theory of essence in general) + the highest teleology (teleological discipline about the highest aim, about the sense of existence, and the highest corresponding principles of behavior), or *philosophia = summa theoria + summa teleologia*, consequently, in relation to this. In Petražicki's system of law sciences, the philosophy of law is a complet discipline = the highest theory of law + the highest teleology, the highest politics of law, or *philosophia juris = summa theoria + summa teleologia (politica) juris*. Therefore, briefly, according to Petražicki's understanding te philosophy of law represents the sum of theory of law and the politics of law.

In order to understand and accept the entire work of Petražicki, philosophical and law as a whole, in our opinion, an exceptional persistence, that will surely be worthwhile, is needed: before readers is a mine of interesting and precious thoughts worth being discovered and further developed.